

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

В роботі висвітлено провідну роль толерантності в процесі формування сучасної національної ідеї, яка об'єднувала б фрагментоване суспільство; визначено основні групи національних інтересів, які можуть стати підґрунтям формування об'єднувальної загальнонаціональної ідеї у фрагментованому суспільстві; намічено шляхи реалізації напрямків формування ідеї; запропоновано процедури узгодження інтересів сегментів фрагментованого суспільства в процесі формування національної ідеї на базі принципу толерантності.

Ключові слова: толерантність, національна ідея.

В работе освещается ведущая роль толерантности в процессе формирования современной национальной идеи, которая бы объединяла фрагментированное общество; определяются основные группы национальных интересов, которые могут стать основанием формирования объединяющей общенациональной идеи во фрагментированном обществе; намечаются пути реализации направлений формирования идеи; предлагаются процедуры согласования интересов сегментов фрагментированного общества в процессе формирования национальной идеи на базе принципа толерантности.

Ключевые слова: толерантность, национальная идея.

The paper highlights the leading role of tolerance in the formation of modern national idea that would unite fragmented society, major groups defined national interests, which may become the foundation of forming unifying national idea in a fragmented society, the ways of areas forming ideas and proposed procedures reconciling the interests of segments of a fragmented society in the process of forming a national idea based on the principle of tolerance.

The keywords: tolerance, national idea.

Специфікою громадянського суспільства в сучасній Україні є неоднорідність, розмежованість на два різновекторні конгломерати і фрагментованість усередині самих конгломератів. Головним принципом складання відносин злагоди у фрагментованому суспільстві ми визнаємо толерантність, адже, за словами американського дослідника У. Розербаума, «фрагментарна політична культура збільшує почуття ізольованості та неузгодженості між соціальними групами, підриває консенсус щодо політичних основ та перешкоджає створенню умов, необхідних справжній національній спільноті» [9]. Зрозуміло, толерантність сама по собі не є достатньою умовою подолання розколу. Але вона виступає «важливою необхідною умовою суспільної злагоди та пошуку виходу із ситуації» [8, с. 207].

Метою роботи є висвітлити провідну роль толерантності в процесі формування сучасної національної ідеї, яка об'єднувала б фрагментоване суспільство. Мета дослідження обумовлює такі завдання: визначити основні групи національних інтересів, які можуть стати підґрунтям формування об'єднувальної

загальнонаціональної ідеї у фрагментованому суспільстві; намітити шляхи реалізації напрямків формування ідеї; запропонувати процедури узгодження інтересів сегментів фрагментованого суспільства в процесі формування національної ідеї на базі принципу толерантності.

У запропонованому дослідженні ми звертаємось до розгляду толерантності як найважливішої складової національної ідеї та національних інтересів. Оскільки ми не ставимо за мету розглядати проблеми національної ідеї та національних інтересів як таких, а тільки місце толерантності в них у сучасних умовах, то звернемося до сучасних досліджень цих проблем.

Сучасні проблеми становлення української національної ідеї розглянуто в роботах О. Гараня, М. Головатого, Л. Губернського, Б. Колоса, Л. Нагорної, М. Розумного, М. Феллера, Б. Футея, О. Хорошилова, О. Юсуповського та багатьох інших вчених. Значний внесок у розроблення проблематики інтересу зробили Н. Макіавеллі, Ф. Бекон, Г. Гроцій, І. Кант, Г. Гегель, К. Маркс, Ю. Хабермас та ін., але нашу увагу сьогодні в рамках дослідження привертають погляди сучасних українських дослідників.

Толерантність, без сумніву, є найважливішою складовою сучасної національної ідеї. С. Безклубенко, учений, який ретельно досліджує теоретичні засади сучасної національної ідеї, вважає, що «національна ідея – це певний комплекс уявлень, пов'язаних з осмисленням певною національною спільнотою місця та ролі нації у світовому контексті, її майбуття» [1]. Є. Лисицин розглядає національну ідею як суму: «національна свідомість плюс стратегічна мета національного прогресу» [цит. за: 2]. Якщо взяти до уваги ці визначення сучасної національної ідеї, то українська спільнота вбачає своє місце у світі тільки в когорті миролюбних держав, зафіксувавши у своїй Конституції безблоковість та нейтральність. Стратегічною ж метою української нації є досягнення мирного співробітництва в межах як Європи, так і світу. Принципом же всіх цих прагнень є толерантність. Принцип толерантності тісно пов'язаний із національною ідеєю. «По-перше, відсутність національної ідеї веде до тенденцій ізоляціонізму, соціального та політичного розшарування, ворожості та нетерпимості; і навпаки, загальні прагнення націлюють більш терпимо відноситися до незначних розходжень між тими, хто робить загальну справу. По-друге, національна ідея передбачає різноманіття, але не конфліктне, а „синергетичне”, таке, що веде до досягнення загальної мети» [8, с. 205]. Стратегічною метою українського фрагментованого суспільства, як ми зазначили, є досягнення мирного співробітництва в межах як Європи, так і світу. Узгодження інтересів різних сегментів суспільства з метою реалізації цих цілей – проблема загальнонаціональна і загальноцивілізаційна [4, с. 293]. Загальнолюдське поза конкретикою національного не існує. І у вищих своїх проявах воно підіймається до загальнолюдського, збігається з ним. «Нація не може набути своєї неповторної індивідуальності, якщо не вийде за свої власні межі. Без цього вона не буде мати критерію, необхідного як для виміру свого власного розвитку, так і для співпоставлення з іншими націями. Особистість визріває в шкарлупі нації. Нація визріває в шкарлупі людства» [3].

Далі ми вимушені звернутися до проблеми національних інтересів суспільства.

М. Патлах визначає національні інтереси так: «Національні інтереси – це усвідомлені потреби держави, що визначаються економічними і геополітичними відносинами окремої держави в конкретну епоху, культурно-історичними традиціями, необхідністю забезпечення безпеки країни тощо... Національні інтереси виступають як об'єктивно зумовлені мотиви діяльності суб'єктів, які складаються з усвідомлення ними власних потреб та з'ясування умов і засобів їхнього задоволення. Національний інтерес – це реалізація природного права народу на гідне існування, важлива детермінанта національного відродження України» [7].

Сучасні вчені пропонують такі шляхи формування сучасної загальнонаціональної ідеї через врахування національних інтересів як підґрунтя самої ідеї [4, с. 293].

Таблиця 1

Національні інтереси та шляхи формування національної ідеї [4]

№	Сфери національних інтересів	Шляхи формування національної ідеї відповідно до сфер національних інтересів
1	2	3
1	Національні інтереси у сфері забезпечення суверенітету держави	- збереження і забезпечення суверенітету та єдності держави; - створення умов для поглиблення децентралізації влади з метою подальшої демократизації суспільства, зміцнення ролі регіонального та місцевого самоврядування
2	Національні інтереси у сфері демократизації влади	- законодавче закріплення політичної реформи у сфері всіх гілок влади; - реформування судової системи, правоохоронних органів; - деполітизація сфери державної служби
3	Національні інтереси в міжнародній сфері	- забезпечення безконфліктного входження України у світові політичні та економічні організації. Створення умов для розвитку стосунків з державами, де Україна має власні економічні, політичні інтереси; - вирішення проблем блоковості (ўез блоковості) України виключно через Всеукраїнський референдум
4	Національні інтереси у сфері прав і свобод людини	- забезпечення принципу верховенства права; - визнання пріоритетними загальнолюдських цінностей; - забезпечення соціально-економічних, політичних, релігійних, мовних, етнічних, культурних прав людини і громадянина згідно з міжнародними, європейськими

		стандартами на основі приєднання, підписання, ратифікації Україною повного пакету конвенцій, угод, кодексів, протоколів, що стосуються захисту прав і свобод людини; - всесвітнє сприяння розвитку громадянського суспільства, формуванню політичної нації на основі інтеграції етнічних, релігійних, мовних, регіональних, політичних сегментів фрагментованого (багатоскладового) суспільства шляхом гарантії, забезпечення прав і свобод
5	Національні інтереси в духовній сфері	- формування загальнонаціональної ідеї, яка буде спрямована на консолідацію нації, виражати очікування населення всіх регіонів України, ґрунтуватись на загальнолюдських цінностях та принципах толерантності, найбільш близькою до історичних традицій народів України; - формування національної свідомості як основи нової ідентичності, яка ґрунтується на загальнонаціональній ідеї через освіту, виховання, просвітництво, міжкультурні комунікації, засоби масової інформації; - визнання на державному рівні, що спільна ідентичність, заснована на загальнолюдських демократичних цінностях, є необхідною умовою закріплення цілісності держави

Зауважимо, що жоден напрямок реалізації національного інтересу, зазначеного у сферах інтересів (див. табл. 1), не можливо реалізувати, не спираючись на принцип толерантності. Але як реалізувати названі вище напрямки формування національної ідеї у фрагментованому (багатоскладовому) суспільстві, кожен сегмент якого відстоює власні програми, наполягає на вирішенні своїх проблем, своїх інтересів? Демократичні процедури прийняття рішень споконвіку пропонують нам іти за волею більшості. Але скільки мільйонів громадян залишаються в такій ситуації «за бортом» керування громадянськими справами тільки з тої причини, що опинилися у меншості (часто різниця між більшістю та меншістю складає 2-3 % населення), що є нетолерантним! Саме таку ситуацію ми спостерігаємо, починаючи з 2004 року. Яким же чином врегулювати на основі толерантності відносини більшості-меншості при такому політичному розкладі?

Для вирішення такої ситуації американський автор А. Лейпхарт висуває теорію

«співсупільної демократії» [5]. Суть цього методу – створити умови для конструктивного співіснування різних соціально-політичних субкультур, що «може розв’язати хоча б деякі, найгостріші суперечності між сегментами суспільства» і «створити взаємну довіру як на рівні еліт, так і на масовому рівні» [8, с. 213]. У найзагальнішому вигляді співсупільна демократія визначається як сегментарний плюралізм, що сполучається із демократією згоди.

Головна характерна риса співсупільної демократії в тому, що політичні лідери, які представляють інтереси всіх значущих сегментів суспільства, спільно керують державою в межах «великої коаліції». Цей принцип протилежний класичній (британській) моделі демократії, яка основана на відносинах керівної партії та опозиції. Таким чином, «при співсупільній демократії принцип толерантності виражений найбільш яскраво: якщо в класичній моделі думка меншості лише вислуховується, але завжди може бути перебореною волею правлячої більшості, то тут всі думки враховуються явно в межах „великої коаліції”» [8, с. 220]. Вето як характерна риса співсупільної демократії дозволяє меншості відстоювати свої права «методом заперечення».

Таким чином, реалізувати ідею формування національної ідеї через національні інтереси на основі толерантності у явно вираженому фрагментованому суспільстві можливо шляхом введення процедури співсупільної демократії.

Іншим шляхом формування національної ідеї на основі толерантності можна вважати запропоновану Ю. Хабермасом ідею дискурсу, обговорення. «Головною ідеєю фундаментального комунікативного проекту Ю. Хабермаса є ідея дискурсу, обговорення, що веде до узгодження, якого можна досягти лише в умовах громадськості» [6].

Методику процедури обговорення Ю. Хабермас вважає ключовою для демократичного рішення, створеного на принципах толерантності. Перш за все, він вважає нетотожним рішення більшості та консенсусне рішення, адже вони основані, з одного боку, на політичних, а з другого – на моральних мотивах. По-друге, правило більшості не є консенсус, адже передбачає згоду всіх. Тільки через обговорення, а не через примушення більшістю можна забезпечити толерантне існування як існування консенсусне. Інакше кажучи, «згода є вторинним, первинним – справедливість і дискурсивна етика, що є не привілеєм окремих, а прерогативою всіх. І по-третє, демократія більшості основана на політиці інтересів, в той час як консенсус – на ідеї дискурсу» [6]. Зміст концепції громадськості і демократії обговорення не в тому, щоб знайти остаточне правильне рішення, а в тому, що кожен має право висловитись і бути почутим і в разі сильного аргументу, і якщо аргумент не є достатнім. Виключається лише сила будь-якого примушування [6]. Отже, основною категорією, через яку можна побачити ідею Ю. Хабермаса, є не категорія згоди, а категорія обговорення.

Таким чином, реалізувати формування національної ідеї через національні інтереси на основі толерантності у фрагментованому суспільстві можливе шляхом реалізації хабермасівської ідеї дискурсу, обговорення.

І процедура співсупільної демократії, і ідея дискурсу, обговорення покликані на

основі реалізації принципу толерантності запобігти конфліктів у фрагментованому (багатоскладовому) суспільстві. Громадянсько-правовий досвід регулювання етнічних та національних конфліктів активізує толерантність, з одного боку, як об'єктивний результат взаємодії багатополюсного світу, його підґрунтя, а з іншого – як фактор його просування до цілісності та співпраці.

Для успішного подолання конфлікту необхідно задовольнити три групи умов [8, с. 240]. По-перше, наявність ціннісних передумов: сторони повинні визнавати наявність конфлікту як такого і права опонента на відстоювання своїх інтересів. По-друге, сторони повинні бути достатньо організованими, оформленими: чим вище рівень організації сторін і структуризації їх інтересів, тим легше досягти узгодженості та проконтролювати її додержання. По-третє, учасники конфлікту мають виробити деякі правила його вирішення та твердо їх виконувати.

Стосовно ролі толерантності у врегулюванні конфлікту можна зазначити таке. Толерантність розглядається як спосіб дій (поведінки), спроможний утримати конфліктні сторони від актуального насильства, тобто як свідоме створення ситуації толерантності. Передусім йдеться про можливість домовитися. Домовляння – це заміщення реального силового зіткнення мовно-комунікативними (політико-дипломатичними, легальними) та інформаційно-просвітницькими діями: прорахувати можливі наслідки, вигоду та не вигідність руйнівних дій, зіставити власні інтереси та можливі вчинки супротивної сторони, запропонувати розумний вихід із ситуації, що склалася, тощо.

Виходячи із сказаного вище, можна зробити такі висновки:

Сучасне фрагментоване (багатоскладове) українське суспільство потребує формування нової об'єднувальної національної ідеї. Теренами її формування мають стати національні інтереси у сфері забезпечення суверенітету держави, демократизації влади, у міжнародній і духовній сферах, у сфері прав і свобод людини. Оскільки кожен сегмент фрагментованого суспільства боротиметься за реалізацію перш за все своїх власних інтересів у кожній сфері, то шляхи формування національної ідеї, основаної на загальнонаціональних інтересах, мають базуватися на принципі толерантності. Але дійти згоди щодо об'єднувальних націю ідей у фрагментованому суспільстві на основі принципів класичної демократії дуже важко. Кожен із яскраво виражених та організаційно оформлених конгломератів такого суспільства буде наполягати на тому, що саме їхнє бачення національної ідеї є істинним. Скориставшись принципом перемоги більшості, що закладений в основу класичної демократії, ми одержуємо ще більше поглиблення суперечностей між сегментами суспільства, оскільки мільйони громадян залишаються відстороненими від формування національної ідеї як такі, що з нею не погоджуються (вони бачать її по-іншому, як і національні інтереси держави). Отже, ми знову бачимо глибоко нетолерантне суспільство. На допомогу вирішення цієї проблеми можна покликати процедуру співсуспільної демократії і ідею дискурсу, обговорення, але втілення їх у життя українського соціуму потребує глибокого попереднього опрацювання з боку філософів, політологів, правознавців.

Література:

1. *Безклубенко С. Д.* Національна ідея в контексті «загальнолюдських» цінностей / С. Д. Безклубенко // Культурологічний дискурс сучасного світу: від національної ідеї до глобалізаційної цивілізації: V культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 1–2 черв. 2007 р. / Укр. центр культур. дослідж. – К., 2007. – С. 13–19.
2. *Буканов Г. М.* Українська національна ідея та сучасність / Г. М. Буканов // Культурологічний дискурс сучасного світу: від національної ідеї до глобалізаційної цивілізації: V культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 1–2 черв. 2007 р. / Укр. центр культур. дослідж. – К., 2007. – С. 133–136.
3. *Гусейнов А. А.* Моральная демагогия как социальный феномен / А. А. Гусейнов // Реформаторские идеи в социальном развитии России. – М. : ИФ РАН, 1998. – 255 с.
4. *Дрожжина С. В.* Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти : монографія / С. В. Дрожжина. – Донецьк : [ДонДУЕТ], 2005. – 196 с.
5. *Лейпхарт А.* Со-общественное конструирование / А. Лейпхарт // Политические исследования. – 1992. – № 4.
6. *Новикова Т.* Императив толерантности / Т. Новикова // Консультант директора. – № 10 (286). – 2007. – С. 2–7.
7. *Патлах М.* Національний інтерес як важлива детермінанта національного виміру суспільства / М. Патлах // Нова парадигма : альм. наук. пр. / Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2000. – Вип. 18. – С. 114–122.
8. *Шалин В. В.* Толерантность (культурная норма и политическая необходимость) / В. В. Шалин. – Ростов-на-Дону, 2000. – 356 с.
9. *Rosenbaum W.* Political Culture / W. Rosenbaum. – N. Y., 1975. – P. 37.